
NJEGOŠ I CRNOGORSKA DRAMSKA KNJIŽEVNOST ROMANTIZMA

Aleksandar Radoman

This essay reflects on the Montenegrin drama work of the Romantic stylistic formation, from the middle of the 19th century and the creation of Njegoš's historical dramas „The Mountain Wreath“ and „The False Emperor Šćepan the Small“ until the disappearance of the Montenegrin state in 1918. During the period of Montenegro's independence it formed a dominant stylistic-formational modus and approach, and in the years after 1918 it will continue to exist on the margins of the literary-cultural life. Therefore, the year of 1918 is considered as a dividing line between Romanticism and new literary tendencies, aware of the simultaneous presence and parallel surviving of Realism as well, in the Montenegrin literature until 1918.

U crnogorskoj književnoj istoriografiji neobično malo prostora posvećeno je problemima istorije drame i teatra. Do danas najcjelovitiji rad o tome problemu jeste studija Sretena Perovića „Pregled crnogorske dramske književnosti“, objavljena u časopisu *Stvaranje* 1974. godine.¹ Nedugo nakon te Perovićeve studije znameniti crnogorski teatrolog Ratko Đurović publikovao

¹ Sreten Perović, „Pregled crnogorskog dramskog stvaralaštva“, *Stvaranje*, br. 11, Titograd, 1974, str. 1335–1359. V. i naš rad „Pregled crnogorske dramske književnosti do 1918.“, *Lingua Montenegrina*, god. V/1, br. 9, Podgorica, 2012, str. 173-200.

je dragocjenu bibliografiju crnogorske drame „Dramsko stvaralaštvo do 1941“.² Pored radova tih dvaju autora valja pomenuti i vrijedne priloge Radoslava Rotkovića, Jagoša Jovanovića, Predraga Golubovića, Veljka Šakotića, Darka Antovića, Siniše Jelušića, Ljubomira Đurkovića, Milovana Radojevića i u potonje vrijeme posebno agilnoga proučavaoca povijesti teatra – Luke Milunovića. Ipak, cjelovitije studije o pojedinim etapama razvoja crnogorske dramske književnosti ili dramskoj literaturi određenih stilskih formacija, izostale su. U ovome radu nastojaćemo dati presek crnogorskoga dramskoga stvaralaštva stilske formacije romantizma, od sredine XIX vijeka i pojave Njegoševih istorijskih drama *Gorski vijenac* i *Lažni car Šćepan Mali* do nestanka crnogorske države 1918. godine, događaja koji je obilježio nestanak jednoga socio-kulturnog koncepta. Razumije se da s tom godinom nije sasvim nestala jedna pretrajala literarna tradicija, ali dok je u periodu crnogorske nezavisnosti ona tvorila dominantni stilsko-formacijski modus i pristup, u godinama nakon 1918. ona će nastaviti da traje na marginama književno-kulturnoga života. Stoga tu godinu i uzimamo kao razdjelnicu romantizma, kao „dugotrajne mješovite stilske formacije“ (D. Živković), i novih literarnih tendencija, svjesni jednovremenoga prisustva i paralelnoga opstajanja i druge stilske formacije, realizma, u crnogorskoj književnosti do 1918. godine.³ Treba, pritom, imati u

² Ratko Đurović, „Dramsko stvaralaštvo do 1941“, *Stvaranje*, br. 1, Titograd, 1976, str. 109–131.

³ O realizmu u crnogorskoj književnosti, kao i o problemu prepletanja stilskih formacija realizma i romantizma v. Božidar Pejović, „Tokovi realizma u Crnoj Gori u doba njene samostalnosti“, u: *Studije i ogledi o crnogorskoj književnosti XIX vijeka*, Matica crnogorska, Cetinje, 2010, str. 601-622. Vidi i poglavlje „Razdoblje romantizma, realizma i moderne u crnogorskoj književnosti“, u knjizi Milorada Nikčevića *Crnogorska književnost od 1852. do 1918.*“, *Istorija crnogorske književnosti*, knjiga III, Institut za crnogorski jezik i književnost, Podgorica, 2012, str. 13-123.

vidu napomenu da je naglašena uloga književnosti u stvaranju nacionalne svijesti, njezinu razvijanju, odnosno odbrani, morala modifikovati književne strukture koje su poticale iz drugih, socijalno razvijenijih sredina, a koje su usljed intenzivnih komunikacija u XIX vijeku relativno brzo prihvaćeni i kao modeli u istočnoevropskim zemljama,⁴ čime se može opravdati okašnjelo i dugotrajno prisustvo romantizma u crnogorskoj književnosti. Možda, u tome smislu, pojam romantizam i nije najpodesniji za obilježavanje cijeloga književnoistorijskoga razdoblja istočnoevropskih književnosti, ali u crnogorskome slučaju, bez obzira na uporedno prisustvo stilskih kompleksa različite provenijencije (klasicističke, romantičarske, sentimentalističke), većina struktura podređene su potrebi konstituisanja nacije, a upravo romantizam kao stilska formacija stoji u službi kolektivnoga nacionalnog izraza.

U XIX vijeku Boka Kotorska polako gubi primat koji je stoljećima imala kao središte kulturnoga života crnogorskih prostora. Paralelno s državno-pravnom afirmacijom podlovcenske Crne Gore, a naročito u drugoj polovini XIX stoljeća, novo kulturno središte postaje prijestonica onovremene crnogorske države – Cetinje. Poseban ton crnogorskim kulturnim tokovima XVIII i XIX vijeka daje vladarska familija Petrović Njegoš. Bezmalobli svi crnogorski vladari potekli iz te porodice koja je Crnom Gorom gospodarila oko 220 godina, pored državnih i crkvenih ingerencija, bavili su se i pisanjem. Zasiurno najznačajnija ličnost crnogorske književnosti XIX vijeka, do danas neprevaziđeni klasik te literature, ponikao je upravo iz te dinastije. Riječ je o PETRU II PETROVIĆU NJEGOŠU (1813-1851).

Za crnogorsku dramsku književnost toga perioda, pa i za samoga Njegoša, od velikoga je značaja pojava „izvanjca“ Sima

⁴ Aleksandar Flaker, „O periodizaciji istočnoevropskih književnosti“, u: *Period, stil, žanr. Književnoteorijski pojmovnik*, izabrao i priredio Gojko Tešić, Književni glasnik, Beograd, 2011, str. 131-132.

Milutinovića-Sarajlije, na Cetinju 1828. godine. Budući da Njegoš nije imao uslova za sistematsko i redovno školovanje, Sarajlija je određen za njegova učitelja, pa je uticaj koji je na njega kao pisca ostvario vidljiv u svim fazama Njegoševa stvaralaštva. Jedna od prvih knjiga štampanih u tek nabavljenoj štampariji na Cetinju 1835. godine bila je dramsko djelo – *Dika crnogorska* Sima Milutinovića-Sarajlije. Crnogorska dramska književnost romantizma morala se osloniti na čvrst epsku tradiciju, pa stoga nije za čuđenje što u tome periodu dominira žanr istorijske drame.

Od tri ključna Njegoševa djela dva su istorijske drame – *Gorski vijenac* (1846) i *Lažni car Šćepan Mali* (1851),⁵ a savremena literatologija dramske elemente prepoznala je i u filozofskome spjevu *Luča mikrokozma* (1845). U Njegoševu djelu crnogorska književnost XIX vijeka prešla je ubrzanim putem tokove triju poetika – od elemenata klasicizma u spjevu *Luča mikrokozma*, preko romantizma u dramskome spjevu *Gorski vijenac* do realizma *Lažnoga cara Šćepana Malog*.

Gorski vijenac, podnaslovom određen kao „istoričesko sobiti-je pri svršetku XVII vijeka“, u prvome je redu istorijska romantičarska drama. I u genološkome pogledu, kao žanrovski hibridan tekst, u literaturi najčešće definisan kao dramski spjev, i u izboru teme – će se poseže za izmišljenim, mitologizovanim događajem iz prošlosti koji je predstavljen kao prekretnica nacionalne povijesti, a tako i kad je riječ o karakterizaciji glavnoga junaka djela, vladike Danila, kolebljivoga, rastrzanog teškim mislima i odlukama od suštinske važnosti za opstanak naroda, te uključivanjem u dramsko tkivo elemenata folkloru, to djelo sadrži bitne karakteristike poetike romantizma. Uzvišenom slikom crnogorske stvarnosti u kojoj je dat širok spektar vidova narodnoga života, *Gorski vijenac* korespondira s

⁵ V. Petar II Petrović Njegoš, *Djela*, priredio Drago Ćupić, CID, Podgorica, 1995.

ključnim postavkama romantičarske teorije drame koju je August Wilhelm Šlegel izložio u glasovitim *Predavanjima iz dramske poezije i umjetnosti*. Po Šlegelovoj definiciji, drama je „prostrana slika“ života u kojoj su predstavljene ne samo ličnosti učesnika u radnji, nego i „sredina koja okružuje ličnosti“, i u kojoj se, kao i u životu, nasuprot klasičnoj čistoti žanrova, miješaju sve vrste poezije.⁶ To, naravno, ne isključuje veze *Gorskoga vijenca* s antičkom i klasicističkom dramom ili romantičarskom dramskom poemom. Kao samosvojno dramsko ostvarenje *Gorski vijenac* sublimira sva ta literarna iskustva, obogaćujući ih i autentičnim pečatom crnogorskoga usmenog nasljeđa. *Gorski vijenac* i u kompozicionoj i u žanrovskoj ravni narušava konvencije poetike klasicizma: jedinstvo mjesta i vremena, nemiješanje žanrova, a izborom vladike Danila za junaka spjeva – odbačena je i konvencija jedinstvene dosljednosti karaktera. Hibridizaciji strukture doprinosi kako odsustvo klasične dramske radnje - svi važniji događaji ne odvijaju se na sceni već su posredovani monolozima i dijalogima likova - tako i uvođenje kola kao sastavnoga dijela strukture. Kola, nesumnjivo „pozajmljena“ iz antičkoga teatra, evociraju ključne historijske trenutke države i naroda, te u motivacionome sklopu drame igraju važnu ulogu. Njegoš kombinuje tragične i komične momente u drami težeći sintezi uzvišenoga, komičnoga i tragičnoga, što ga približava onim smjernicama evropske romantičarske tradicije koje je proklamovao Viktor Igo u znamenitome predgovoru drami *Kromvel*.⁷

Premda je i dramski spjev *Lažni car Šćepan Mali*, slično *Gorskome vijencu*, u podnaslovu određen kao „istoričesko zbiti-

⁶ V. Jovan Deretić, *Kompozicija Gorskog vijenca*, Unireks, Podgorica, 1996, str. 83.

⁷ V. Victor Hugo, „Predgovor 'Cromwellu'“, u knjizi: *Povijest književnih teorija*, izbor tekstova i povijesni uvod Miroslav Beker, SNL, Zagreb, 1979, str. 315-332.

je osamnaestoga vijeka“, dva se teksta umnogome razlikuju. *Šćepan Mali* je dramaturški kompaktniji tekst. Komponovan, u skladu sa zahtjevima klasične dramaturgije, od pet činova („djestvija“), s po nekoliko posebnih slika („javljenja“), *Lažni car* je, za razliku od uzvišenoga istorijskog konteksta *Gorskoga vijenca*, usmjeren na konkretnu sudbinu pojedinca i njegova okruženja, bez mitskoga oreola i subjektivizacije, s naglašenim elementima crnogorskoga narodnog humora, najbliži modelu političke drame. Kao „poema crnogorskih naravi“ (M. Đilas), odnosno slika crnogorskoga mentaliteta, *Lažni car Šćepan Mali* označava Njegošev iskorak od romantizma ka realizmu. Težište njegovo kao političke drame usmjereno je na nekoliko aspekata. Prvi aspekt odnosi se na prikaz herojske istorije koja tvori specifičnu filozofiju života Crnogoraca, drugi je usmjeren na opsesiju vlašću kao izvor političke komedije i treći predstavlja odnos prema stranome svijetu koji čini širi kontekst zbivanja u drami.⁸ No, uz jasne romantičarske tragove koji se očituju u miješanju komike, tragike, ironije i groteske, *Šćepan Mali* je i slika svijeta herojskoga doba na izdisaju.

Sačuvana podjela uloga za scensko izvođenje *Gorskoga vijenca* još iz Njegoševa vremena upućuje na mogućnost da je do izvedbe, ili bar čitalačke probe, moglo doći i tada. Ima podataka da su za Njegoševa života u Budvi igrani *Gorski vijenac* i *Šćepan Mali* te da je Risansko diletantsko društvo (u čijim redovima se pominje i poznati pozorišni djelatnik i dramski pisac Nikola Đurković) pripremalo za prikazivanje „ilirsku poemu“ *Gorski vijenac* u Risnu početkom 1851. godine. No tragove scenskoga života u nekoliko narednih decenija srijećemo tek kao izuzetak. Tako je ostalo zabilježeno da je 1864. godine pred Biljardom prikazana jednočinka s temom iz

⁸ Jovan Deretić, „Šćepan Mali“ kao politička drama“, *Petar II Petrović Njegoš: ličnost, djelo i vrijeme*, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti & Srpska akademija nauka i umjetnosti, Podgorica, 1995, str. 102.

crnogorskoga života *Kap otrova* nepoznatoga autora i nepoznatih izvođača. Pretpostavka koju iznosi Ratko Đurović da je riječ o kotorskim dobrovoljnim kazalištarcima Martina Stijepića čini se vjerovatnom. Stijepićeva pozorišna trupa prikazivala je djelove *Gorskoga vijenca* u Kotoru 1863, a u Risnu i Herceg Novom u oktobru 1865. godine. Kako su Stijepićevi kazalištarcu boravili su na Cetinju u maju 1865. godine, opravdano je pretpostaviti, premda o tome izvori ne donose nikakvih vijesti, da su tom prilikom igrali i odlomke iz *Gorskoga vijenca*. U Kotoru i na Cetinju 1871. godine kotorsko Srpsko pjevačko društvo „Jedinstvo“ izvelo je operetu *Uskrsnuće*, nastalu na osnovu dramske scene *Naše narodno uskrsnuće*, po libretu Rista Milića i s muzikom Antuna Šulca. Ipak, kontinuitet pozorišne djelatnosti otpočinje tek oživljavanjem Dobrovoljnoga diletantskog društva Cetinjske čitaonice krajem 1883. godine, odnosno od proljeća 1884, kad je knjuz Nikola I Petrović odlučio da na Cetinju podigne posebnu zgradu za pozorište, muzej i čitaonicu.

Presudnu ulogu u kreiranju kulturnoga života Cetinja i Crne Gore u početnome periodu vladavine knjaza/kralja NIKOLE I PETROVIĆA (1841-1921) imali su brojni „izvanjci“ i „jaban-ci“, odnosno ličnosti koje su u Crnu Goru pristizale iz bliskoga okruženja, ali i iz daleka i dominantno usmjeravale njene kulturne tokove, poput Sima Matavulja, Đura Jakšića, Jovana Jovanovića Zmaja, Laza Kostića, Jovana Pavlovića, Jovana Sundečića, Pavla Apolonovića Rovinskog...⁹ Za razvoj dramske književnosti posebno su važni Jovan Sundečić, Laza Kostić i Đura Jakšić. Kostićev *Maksim Crnojević* (1866) i Jakšićeva *Jelisaveta, kneginja crnogorska* (1868), romantičarske istorijske drame s tematikom iz crnogorske povijesti, snažno su odjeknule

⁹ V. Milorad Nikčević, „Razdoblje romantizma, realizma i moderne u crnogorskoj književnosti“, *Lingua Montenegrina*, br. 4, Cetinje, 2009, str. 189–284.

u crnogorskoj sredini i presudno uticale na definisanje stvaralačkoga profila knjaza/kralja Nikole I Petrovića, dok su Sundečićevi prijevodi dramskih tekstova bili od velikoga značaja za razvoj dramskoga i pozorišnoga života u Crnoj Gori.

Potonji crnogorski suveren, knjaz i kralj Nikola I Petrović Njegoš, ogledao se kao pisac u svim književnim rodovima i brojnim žanrovima – pisao je lirsku, lirsko-epsku i epsku poeziju, drame (u stihu i prozi), a njegovao je i razne forme proznoga izraza (autobiografsku, memoarsku, putopisnu, epistolarnu i narativnu prozu).¹⁰ No Nikola Petrović ide u red onih pisaca kod kojih je voluminozni opus obrnuto srazmjeran njegovoj literarnoj vrijednosti. Pored dva dramska fragmenta, *Vukašin* i *Husein-beg Gardašćević*, i jednoga izgubljenog pozorišnoga komada za đecu,¹¹ Nikola I je autor i dviju istorijskih drame u stihu – *Balkanske carice* (1884) i *Knjaza Arvanita* (1886) te komedije u prozi – *Kako se ko rodi* (1898).¹² S temom iz crnogorske srednjovjekovne istorije, posljednjih godina vladavine dinastije Crnojevića, jasnim referencama na istorijske paralele i političke okolnosti Nikoline savremenosti, nadahnute jakim patriotskim nabojem, obje istorijske drame nose snažan pečat romantizma. Doduše, više kao potvrda okašnjele literarne mode nego kao autentični izraz pjesničkoga dara i imaginacije. *Balkanska carica*, istorijska drama u tri čina ostvarena rimovanim desetercem i osmercem, s kompleksnijim elementima drame

¹⁰ Aleksandar Radoman & Adnan Čirgić, „Predgovor“ u knjizi: Nikola I Petrović, *Despa*, priredili Aleksandar Radoman & Adnan Čirgić, Matica crnogorska & Institut za crnogorski jezik i jezikoslovlje „Vojislav P. Nikčević“, Cetinje, 2008, str. 7.

¹¹ V. Ratko Đurović, „Dramske dvojnosti Nikole I Petrovića“, u knjizi *Teatrološki spisi*, Crnogorsko narodno pozorište, Podgorica, 2006, str. 152–153.

¹² V. Nikola I Petrović, *Djela*, priredio Ratko Đurović, CID, Podgorica, 2001.

strasti, doživjela je veliki uspjeh i popularnost i prije nego je u cjelini objavljena. Naime, prvo scensko prikazivanje toga komada odigralo se 2. januara 1884. godine, dvije godine prije njezina integralnog publikovanja. Predstavu je izvelo Dobrovoljno diletantsko društvo Cetinjske čitaonice u kući vojvode Maša Vrbice, a uloge su igrali vodeći intelektualci onoga doba, mahom izvanjci, zatim neki viđeniji glavari te Knjaževi rođaci i učenice Đevojačkoga instituta. *Balkanska carica* je za kratko vrijeme postala izuzetno popularna, pa se javljaju prijevodi na desetak svjetskih jezika u dvadeset prevedenih izdanja. Da je postala sinonim crnogorske dramske književnosti, svjedoči i učestalost njezina prikazivanja. Nakon što je 1884. godine postavljen kamen temeljac budućega pozorišta Zetski dom na Cetinju, prva predstava koja je u novome zdanju odigrana 1888. bila je upravo *Balkanska carica*.¹³ Povodom svečarskih aktivnosti proglašenja Crne Gore za kraljevinu 1910. godine formirano je prvo profesionalno pozorište u Crnoj Gori – Knjaževsko crnogorsko narodno pozorište, koje će 15. VIII 1910. godine, na dan proglašenja kraljevine, postati Kraljevsko crnogorsko narodno pozorište. I u tim svečarskim danima kao prva predstava novoga pozorišta odigrana je *Balkanska carica*, u izvedbi Drame Hrvatskoga nacionalnog kazališta iz Zagreba.

Nikola I je *Balkansku caricu* započeo još krajem 1881. ili početkom 1882. godine. Djelo je na početku činio samo jedan čin, današnji drugi, ali je prema primjedbama „pjesničkoga savjeta“, odnosno viđenijih intelektualaca kojima je na noćnim sijelima čitao djelo u nastajanju, dopunjeno prvim i trećim činom, čime je dramska osnovica znatno proširena, a komad dobio potpuniji romantičarski profil „prostrane slike“ narodnoga života. Komad je završen 1894, a publikovan 1896. godine.

¹³ V. Luka Milunović, *Pozorište u Knjaževini Crnoj Gori 1884–1888*, Crnogorsko narodno pozorište, Podgorica, 2001.

Za predmet svojega najslavnijeg djela, Nikola I je uzeo historijsku i legendarnu potku o posljednjim danima crnogorske srednjovjekovne države Crnojevića. Slika je to dvora Ivana Crnojevića, njihovih sinova Đurđa i Stanka, Stankova prelaska u islam i tragične sudbine njegove vjerenice Danice, Balkanske carice. Nikola I svoju historijsku dramu ostvario je kao tragediju dvaju glavnih lica: vojvode Stanka Crnojevića i Zećanke Danice, a dramska radnja donosi prikaz historijske sudbine srednjovjekovne Zete. Autor je iskazom da želi da pokaže „kakvi smo bili i kakvi treba da budemo“ formulisao osnovnu misao toga spjeva. Saglasno stilskoj formaciji romantizma, naglašena je egzemplarna funkcija teksta – dramska zbilja u funkciji je promocije političke doktrine autora i buđenja patriotskih zanosa kod čitalaca. Dramaturški najuspjeliji čin Nikolina komada upravo je onaj inicijalni, drugi čin. U njemu se, preciznim elementima klasične dramaturgije, kroz linearno vođenje radnje, ostvaruje najprije podvajanje likova u dva tabora, koji se na nekoliko mjesta sukobljavaju, što dovodi i do zapleta – sukoba Stankova s knezom Deanom nakon što se sazna za Stankovu odluku da prihvati islam. Peta pojava toga čina, nakon brižljivo pripremljenih zapleta, donosi rasplet čina i drame – dijaloški obračun glavnih lica, Stanka i Danice, pa taj čin, van svake sumnje, čini zasebnu cjelinu i mogao bi samostalno stajati kao uspješno dramsko ostvarenje. Neobjedljiva ekspozicija prvoga čina i deskriptivna razvučenost trećega čina, iako dometnuti zbog potrebe širega pozicioniranja, dodatne motivacije lica i naglašavanja idejne poruke teksta, zapravo kvare opštu sliku dramske ostvarenosti Nikole I.

Iako u sjenci *Balkanske carice*, i *Knjaz Arvanit* ima svoje mjesto u historiji crnogorskoga teatra – izvedbom toga komada, naime, otvorena je tek dovršena zgrada (sa 250 sedišta) Zetskoga doma 1896. godine. U toj historijskoj drami centralni lik, islamizirana Crnogorka Fatima, neuzvrćenu ljubav prema

knjazu Arvanitu Crnojeviću i rodoljublje pretpostavlja vlastitom blagostanju i goloj egzistenciji, pa je njena smrt zaloga crnogorskome osvojenju Skadra. Osim na Cetinju, komad je igran i u Nikšiću, Sarajevu, Detroitu i Devisonu. Zanimljivo je da je drama doživjela čak tri prijevoda na njemački. Komedija *Kako se ko rodi*, „šaljiva igra u tri čina“, prvi put prikazana 1900. godine, na Cetinju i u Nikšiću, objavljena je tek nakon autorove smrti, 1937. godine. Riječ je o djelu s tezom, đe su ambijent crnogorske ruralne sredine i međugeneracijski odnosi u funkciji konzervativne platforme definisane naslovom djela.¹⁴ I Nikolin dramski dijalog *Pjesnik i vila* izveden je više puta za autorova života (prvi put 1894. godine).

Komentarišući crnogorsku dramsku književnost druge polovine XIX i početka XX vijeka istoričar književnosti Trifun Đukić primjećuje kako „za ovaj književni rad Crnogorci nikad nijesu imali smisla“.¹⁵ Ta naizgled prečerano oštra opaska ipak dosta uspjelo opisuje stanje crnogorske dramske književnosti naznačenoga perioda. S druge strane, od smrti Petra II Petrovića Njegoša do nestanka crnogorske države 1918. godine u kvantitativnome smislu dramska književnost doživljava izvjestan procvat. Teatrolog Ljubomir Đurković lucidno primjećuje: „U toku četrdeset godina, od Veljeg rata pa do kraja Prvog svjetskog, napisano je, objavljeno i igrano više dramskih tekstova crnogorskih autora nego u cjelokupnoj nacionalnoj istoriji drame i pozorišta do tada. To je ipak svega dvadesetak imena autora i nešto više od dva i po puta toliko naslova dramskih djela. No sve do druge polovine šezdesetih godina XX stoljeća to je i (prvi) period u istoriji crnogorske književnosti u kome, makar po broju naslova, dramski tekst postaje književni rod koji

¹⁴ Milorad Nikčević, „Poezija druge polovine XIX i početka XX vijeka“, *Lingua Montenegrina*, br. 5, Cetinje, 2010, str. 219.

¹⁵ Trifun Đukić, *Pregled književnog rada Crne Gore od Vasilija Petrovića do 1918. godine*, Narodna knjiga, Cetinje, 1951, str. 337.

je posebno uvažavan, zahvaljujući prije svega tome što je knjaz volio pozorište i pisao istorijske drame u stihovima.“¹⁶

U sjenci stvaralaštva Nikole I Petrovića, svega nekoliko domaćih dramskih pisaca bivaju igrani i na crnogorskim pozornicama – Risto Milić, Bekica Šobajić, Radoje Roganović Crnogorac, Tomo Krstov Popović i Đura T. Perović. No sam uvid u naslove drama koje tih godina nastaju u Crnoj Gori bjelodano svjedoči o pretrajaloj literarnoj modi i više podseća na kakav katalog povijesnih bitaka, znamenitih ličnosti i patriotskih proklamacija nego na razuđen i koherentan dramski repertoar. Spomenimo samo neka od tih djela: *Ubojstvo Danila Petrovića Njeguša knjaza černogorskoga* (1860) Vićenca Jelčića, *Naše narodno uskrsnuće* (1870) Rista Milića, *Čeznja za otadžbinom* (1882) Toma Krstova Popovića, *Zidanje Skadra na Bojani* (1887) i *Hajduk Nikac Strahinja* (1890) Đura T. Perovića, *Herceg-Šćepan* (1889) Jovana Popovića-Lipovca, *Bajo Pivljanin* (1890) Vidaka Otovića, *Smrt knjaza Danila* (1897) Mitra Đurovića, *Boj na Grahovu* (igran u Podgorici 1900) Marka Cara, *Amanet* (1904) Petra Luburića, *Opsada Nikšića* (1912) Bekice Šobajića...

Polazeći s jedne strane od onovremene popularnosti, a s druge od literarnih dometa pojedinih tekstova, ovđe ćemo se ukratko osvrnuti na dramska ostvarenja Radoja Roganovića Crnogorca, Bekice Šobajića, Jovana Popovića-Lipovca i Đura T. Perovića.

Ako to u oskudnoj repertoarskoj ponudi u Crnoj Gori krajem XIX i početkom XX vijeka i ima nekoga posebnog značaja, RADOJE ROGANOVIĆ CRNOGORAC (1851–1899) izborio se za status najigranijega crnogorskog dramskog pisca te epohe. Izuzme li se, naravno, Nikola I Petrović. Oba Roganovićeve komada, *Carev laz* (1892) i *Boj na Trnjine* (1895), uprizorena su nedugo po objavljivanju. Tako je *Carev laz* prvi put igran na sceni Zetskoga doma 8. juna 1893. godine u izvedbi Pozorišne družine Mihaila Lazića, a ista pozorišna trupa igrala ga je i u

¹⁶ Ljubomir Đurković, *isto*, str. 14.

Nikšiću i Podgorici. Kako prenosi *Glas Crnogorca*, predstava u Zetskome domu naišla je na oduševljenje gledalaca, što s obzirom na horizont očekivanja ondašnje prijestoničke publike i ne treba da čudi. Ipak, u ocjeni samoga komada našlo se i nešto kritičkih opservacija, pa autor bilješke u *Glasi Crnogorca*, potpisan inicijalima J. K., primjećuje da Roganovićev „komad nije sastavljen po najstrožijim pravilima dramske poezije“, ali je ipak „pridobio naša srca jer nam u najljepšim slikama priča zlatnu prošlost našu, u svijema životnim joj granama“. ¹⁷ Već u martu 1894. godine *Carev laz* se ponovo našao na repertoaru Zetskoga doma, u izvođenju pozorišne trupe Nikole Simića. ¹⁸ *Boj na Trnjine* igran je u režiji M. Petrovića i izvedbi domaćih diletanata u Velikoj Kikindi 1895. godine. ¹⁹ Zabilježena je i postavka toga komada koju je upriličilo podgoričko Pjevačko društvo „Branko“ 5. decembra 1906. godine. ²⁰

No pozorišni uspjeh Roganovićevih komada nije dosljedno pratila i ocjena književne kritike. Dok je *Carev laz* hvaljen prije svega s aspekta jezika, stroži kritičari su mu zamjerali odsustvo dramskih elemenata. Urednik novosadskoga časopisa *Stražilovo*, autoritativni Jovan Grčić Milenko, ne pronalazi u Roganovićevoj drami „radnije, ako epizode, i to labavo u svezu dovedene s glavnim događajem nije rad računati amo“, jer mu je

¹⁷ J. K., „Srpsko narodno pozorište na Cetinju“, *Glas Crnogorca*, br. 28, Cetinje, 1893, str. 3.

¹⁸ Luka I. Milunović, *Pozorište Zetski dom 1884–1896*, Zetski dom, Cetinje, 2006, str. 191.

¹⁹ Dr Dušan J. Martinović, *Portreti*, IV, Centralna narodna biblioteka „Đurđe Crnojević“, Cetinje, 1991, str. 104.

²⁰ *Pozorišna kritika u crnogorskoj periodici 1884–1916*, hrestomatija, priredili Luka I. Milunović & Ljiljana Milunović, Zetski dom, Cetinje, 2003, str. 330. Pozorišni život u Podgorici oživljava u drugoj polovini 1884. godine, kad je formirano Dobrovoljno pozorišno društvo Narodne čitaonice, koje je 1912. godine prerاسlo u Prvo diletantsko pozorišno društvo.

„razvezen divan, i to tako plitak i dosadan...“²¹ Grčićeva ocjena Roganovićeve drame i danas je prihvatljiva. Oslanjajući se na usmenu predaju o legendarnoj bici s početka XVIII vijeka, epigonski slijedeći matrice Petra II Petrovića Njegoša i Nikole I, Roganović nije uspio uobličiti autentičniji dramski izraz. U književnoj je historiografiji već više puta istican balast ugledanja na pomenute autoritete kojemu robuje Roganović. Ne samo da se u *Carevu laz* javljaju isti likovi koje sriječemo u *Gorskome vijencu*, već se poseže za identičnom karakterizacijom lica, poput vladike Danila i Vuka Mićunovića. Baš kao *Gorski vijenac*, Roganovićeva drama počinje monologom vladike Danila, koji ga prikazuje kao mudra i odmjerena vladara, odgovornoga za sudbinu svojega naroda. Sličnost sa prosedeom Nikole I više je formalnoga karaktera i očituje se ne samo u rasporedu dramske radnje, nego i u korišćenju rimovanoga deseterca, mjestimično prošaranoga osmercem. Kako primjećuje Trifun Đukić, *Carev laz* je „i pored svih napora za postignuće scenskog efekta, ostao mlaka, vodnjikava i pozorišno slaba stvar.“²² I radnja druge Roganovićeve drame *Boja na Trnjine* smještena je u početak XVIII vijeka, pa se i u njoj javljaju lica iz *Gorskoga vijenca*. Ta drama u tri čina i znatno manjega opsega u odnosu na prethodnu zasnovana je na usmenome predanju o ženidbi kneza Rogana Ksenijom, ćerkom serdara Vukote, koju Huseinpaša pokušava preoteti. Povoljne ocjene koje je drama zavrjedila u ruskoj i srpskoj kritici, djelimično su usaglašene i s ocjenom potonjih književnih istoričara. Trifun Đukić, naime, konstatuje kako je autor po svoj prilici kanio stvoriti libreto za operu te da drama ima „priličan raspored s tehničke strane“, ali i „pjesničke nedostatke ostalih Roganovićevih stvari.“²³ No,

²¹ G., „Radoje Roganović, Carev laz“, *Stražilovo*, br. 1, Novi Sad, 1893, str. 14.

²² Trifun Đukić, *isto*, str. 267.

²³ *Isto*, str. 267.

završnim motivom odmazde nad zarobljenim Osmanlijama, Roganovićev komad bitno odudara od koncepta herojske etike kakav zatičemo u djelima Nikole I, potcrtavajući tako očit jaz između receptivnih očekivanja publike i proklamovanoga „životnog načela crnogorstva“ – čojstva.²⁴

BOŠKO BEKICA ŠOBAJIĆ (1852–1930), rođeni Bjelopavlić čija se porodica nakon dugo stranstvovanja nastanila u novo-oslobođenome Nikšiću 1877. godine, bio je jedan od najagilnijih kulturnih pregalaca posljednje dvije decenije XIX i prve decenije XX vijeka. Šobajići su se u novoj sredini brzo afirmisali kao ugledni trgovci i zanatlije, no više od toga ostaće upamćeni po izuzetnome kulturnom i književnom angažmanu. U hronici začinjavaca nikšićkoga kulturno-prosvjetnoga života posebno mjesto rezervisano je za braću Maksima i Bekicu, Bekičina sina Branka i sinovca Sima. Bekica Šobajić jedan je od inicijatora osnivanja Društva nikšićke čitaonice (1881), dugo i njegov predsjednik, a jedan je od pokretača Dobrovoljnoga pozorišnog društva, osnovanoga pri Društvu Nikšićke čitaonice 1884. godine. Šobajić je u ime Uprave Pozorišnoga društva održao i kratku pozdravnu bešedu povodom izvođenja prve predstave u Nikšiću 16. februara 1884. godine, *Slobodarke* Manojla Đorđevića-Prizrenca.²⁵ Budući da u Nikšiću nije postojao adekvatan

²⁴ Istoričar književnosti Božidar Pejović tim povodom primjećuje kako je *Glas Crnogorca* 1884. istakao stav - „Crnoj Gori je životno načelo crnogorstvo“ i pobliže odredio suštinu tog načela naglašavajući da crnogorstvo „nije samo junaštvo nego i čojstvo“ i da „u pojmu čojstva leži pojam napretka, uljudnosti, kulture i civilizacije“. Pejović zaključuje: „Suštinom tog načela i na njemu zasnovane kulture i civilizacije i drži se crta posebnosti crnogorskog naroda i njegove književnosti.“ (V. Božidar Pejović, *Studije i ogledi o crnogorskoj književnosti XIX vijeka*, Matica crnogorska, Cetinje, 2010, str. 136)

²⁵ Dr Dušan J. Martinović, *Portreti*, V, Centralna narodna biblioteka „Đurđe Crnojević“, Cetinje, 1995, str. 100.

scenski prostor (prva predstava je, primjera radi, odigrana u kafani, da bi se kasnije izvedbe organizovale po privatnim kućama i na otvorenome, ispod Trebjese), Šobajić se zalagao za podizanje pozorišne zgrade u Nikšiću pod nazivom „Hercegovački dom“. Njegov politički sukob s vojvodom Šakom Petrovićem osujetiće tu kulturnu inicijativu. Osnivanjem Pjevačkoga društva „Zahumlje“ 1898. godine, Dobrovoljno pozorišno društvo postaje njegov dio, kao Pozorišna sekcija.

Pored brojnih organizacionih aktivnosti na planu razvoja kulturnoga života u Nikšiću, za što je od strane knjaza Nikole odlikovan „Krstom IV reda Danilova ordena“, Bekica Šobajić se ogledao i kao neposredni akter pozorišnoga života. Ostalo je zabilježeno da su 1892. godine „u veličanstvenoj areni trebješke glavice“ nikšićki diletanti prikazali Gogoljeva *Revizora* u Šobajićevoj režiji. Šobajić je autor i tri pozorišna komada, od kojih je sačuvan samo jedan. Dok su rukopisi drama *Kralj Vukašin po narodnim pjesmama* i *Nikac od Rovina* zagubljeni, istorijska drama *Opsada Nikšića*, objavljena u Dubrovniku 1912. godine, a igrana još 1900. u Nikšiću, doživjela je po svjedočenju hroničara „nezapamćen uspjeh“. Svoj trijumf komad nesumnjivo duguje aktuelnosti teme. To tim prije što su se u publici pored crnogorskoga knjaza našli i neposredni akteri oslobođenja Nikšića 1877. godine. Kako s pravom konstatuje Sreten Perović, „*Opsada Nikšića*, drama u pet činova s predigrom i pjevanjem, u nerimovanom desetercu sa čuvenim harambašom Stojanom Kovačevićem kao glavnim junakom, potpuno se uklapa u emocionalne okvire još uvijek nedovoljno izdiferenciranog crnogorskog društva.“²⁶ Trifun Đukić veli da Šobajićeva drama ima „u pojedinim scenama izvjesnog dramskog života“, da su dijalozi življi, ali da ipak „oskudijeva zaplet i radnja“ te zaključuje: „Kao što je slučaj kod Crnogoraca

²⁶ Sreten Perović, *isto*, str. 105.

uopšte, u djelu preovlađuju dijalozi i epski elementi.²⁷ Zanimljivo je, ipak, da se Šobajić nije opredijelio za apoteoznu fresku crnogorskoga herojstva, već za prikaz atmosfere unutar zidina grada, pred opsadu i tokom nje. Tako su, osim Stojana Kovačevića, sva lica oko kojih se gradi dramski zaplet zapravo nikšićki muslimani.

Novski učitelj TOMO KRSTOV POPOVIĆ (1853–1931) ostavio je traga kako svojim prosvjetno-pedagoškim djelovanjem, tako i književnim djelom. Pisac biografskih portreta znamenitih Bokelja, monografije o Herceg Novom, prevodilac s talijanskoga i pripovjedač, Tomo Krstov Popović oprobao se i kao dramski pisac. Prvo je u dubrovačkome *Slovincu* 1882. godine publikovao dramu *Čežnja za otadžbinom* (samostalno izdanje pojavilo se u Dubrovniku naredne, 1883. godine), da bi u novosadskome *Javoru* 1891. godine objavio komediju u tri čina *Prćija*, koja je zapravo prijevod komedije *La dote* Etoresa Dominićija. Dramu *Čežnja za otadžbinom* igralo je Simićevo pozorišno društvo maja 1894. godine na sceni Zetskoga doma, i to čak dva puta u svega neđelju dana. Predstava je, po svjedočenju *Glasa Crnogorca*, doživjela uspjeh, pa dok su na premijeri ložu ispunili „turisti ingleski“, drugom prikazivanju prisustvovali su i članovi dinastije Petrović Njegoš.²⁸ Po svjedočenju Maksima Zlokovića, to nije bilo i jedino prikazivanje toga Popovićevega komada.²⁹ Pored pomenutih komada, Zloković bilježi da se u Popovićevoj zaostavštini nalazi još nekoliko prijevoda s talijanskoga među kojima i „interesantna igra za djecu“ *Prva žalost*.

²⁷ Trifun Đukić, *isto*, str. 337.

²⁸ *Pozorišna kritika u crnogorskoj periodici 1884–1916*, hrestomatija, priredili Luka I. Milunović & Ljiljana Milunović, Zetski dom, Cetinje, 2003, str. 185–186.

²⁹ Maksim Zloković, „Tomo Krstov Popović – književnik i istoričar“, *Boka*, br. 8, Herceg Novi, 1986, str. 280.

„Drama u tri razdjela“ *Čežnja za otadžbinom*, štampana s napomenom da je „prečinjena s talijanskoga“, po mnogo je čemu izuzetna pojava crnogorske dramatike kraja XIX vijeka, i u formalnome smislu, budući da je pisana u prozi, i u izboru teme i dramaturškim rješenjima. Ako se Popović i ugledao na neko nama nepoznato djelo talijanske književnosti, teško da se može govoriti o pukom prevođenju. Osim što je radnju komada smjestio na Njeguše (prvi i treći čin) i u Petrograd (drugi čin), Popović vješto slika ambijent crnogorske sredine, način i filozofiju života Crnogoraca, a ta je slika zapravo podloga lične drame glavne junakinje Vukosave. U komadu su oštro kontrastirana dva para socio-prostornih odnosa. S jedne strane autor u romantičarskome maniru donosi idealizovanu sliku crnogorskoga sela i vitalnosti života u njemu i kontrastira ga sa slikom grada, a s druge strane gradi paralelu na liniji zavičaj – tuđina. Zaplet drame baziran je na romantičarskome motivu tajne identiteta junakinje drame. Razrješenje te tajne uzrokuje dramski konflikt, čiji protagonisti svaki na svoj način reprezentuju tipove romantičarskoga zanosa i žrtvovanja ljubavi, no rasplet toga konflikta dat je u duhu patrijarhalnoga etičkog kodeksa. Bez visokoparnih eksklamacija, istorijskih reminiscencija i ratnih pokliča karakterističnih za crnogorsku dramu toga perioda, u stišanom tonu idealizacije crnogorskoga života i patrijarhalnih normi skopčanih s motivima ljubavi i rodoljublja, a uz to s naglašenim motivima staleških trvenja, čime se naslanja na elemente građanske drame, dramu *Čežnja za otadžbinom* nesumnjivo pripada osobeno mjesto u crnogorskoj dramskoj književnosti.

JOVAN POPOVIĆ-LIPOVAC (1856–1919) jedna je od najobrazovanijih ličnosti svoje epohe. Ogledao se u više književnih žanrova i oblasti – prevodilaštvu (Ljermontov, Mickjevič), poeziji, putopisnoj prozi i dramskome stvaralaštvu. Bez obzira na tako širok spektar književnih interesovanja, Lipovac za sobom

nije ostavio nijednu objavljenu knjigu (izuzmu li se nekolike studije na ruskome historiografskoga karaktera), a njegov ukupni literarni opus odaje utisak nedovršenosti. Takav je slučaj i s njegovim dramskim pokušajem. Naime, njegova u rimovanome desetercu ispjevana „tragedija u tri čina“ *Herceg-Šćepan, gospodar hercegovački i čuvar groba Sv. Save*, nastala 1889. godine, prvi put je publikovana tek u naše vrijeme.³⁰ Razlog što rukopis nije publikovan odmah po nastanku, ponajprije možemo tražiti u negativnoj recenziji koju je dobio na sastanku Književnoga odbora Matice srpske 19. avgusta 1889. godine. U ocjeni rukopisa objavljenoj u *Letopisu Matice srpske*, Milan Savić je pored ostalog naveo kako „u toj tragediji ima dosta vrlo lepih mesta, pesničkih izražaja i dirljivih momenata. Na žalost, ta mesta ne čine još tragediju!“³¹ Takvom ocjenom Savić je po svemu sudeći primirio Lipovčeve književne ambicije, ali i pronicljivo ukazao na osnovne slabosti njegova dramaturškoga prosedea. Povodeći se za literarnom modom epohe, Lipovac je radnju svoga komada, s naglašenim elementima drame strasti, smjestio u davnu prošlost, početak XVI vijeka, a za protagoniste izabrao hercegovačkoga velikaša Hercega Šćepana i njegovo porodično i dvorsko okruženje. Dajući u romantičarskome duhu prikaz istorijske epohe, s jasnim referencama na aktuelna politička zbivanja, i koristeći prepoznatljive postupke stilske formacije romantizma u opisu lica i gradnji dramskoga zapleta, Lipovac ipak nije dosegao ni dramaturšku kompaktnost ni poetsku uvjerljivost teksta na koji se nesumnjivo ugledao – *Balkanske carice* Nikole I Petrovića. Sagledan u odnosu prema dramskoj produkciji savremenika, Lipovcu se ipak ne može odreći poetski

³⁰ V. Jovan Popović Lipovac, *Herceg Šćepan: gospodar hercegovački i čuvar groba Sv. Save: tragedija u tri čina*, pronašao i priredio Slobodan Kalezić, Narodna biblioteka „Radosav Ljumović“, Podgorica, 1997.

³¹ *Letopis Matice srpske*, knj. 160, sv. 4, Novi Sad, 1889, str. 165.

dar i dramaturški osećaj, koji ponajprije duguje vlastitome književnom obrazovanju. Istoričar književnosti i prvi priređivač Lipovčeve drame Slobodan Kalezić donosi najcjelovitiju ocjenu o tome djelu: „*Herceg Šćepan* Jovana Popovića Lipovca je poznoromantičarska drama, rađena sa ambicijom da pomiri nesvodljive krajnosti: da čitavim svojim 'bićem' izranja iz istorije i tradicije, a da jednim bitnim svojim slojem bude savremenog semantičkog horizonta; da podjednako izrazi tragediju pojedinca i kolektiva; da istovremeno zatreperi romantičarskim zanosom, koji bi trebalo da teži evropskom literarnom obzorju, i prosvetiteljskim idejama, usklađenih sa duhom dvorskih sjedeljki i političkom pragmom knjaza Nikole Petrovića.“³²

Rano preminuli pjesnik i pripovjedač ĐURO T. PEROVIĆ (1860–1894) autor je i dvaju dramskih ostvarenja. Stihovanu „pozorišnu igru u četiri čina“ *Zidanje Skadra na Bojani* Perović je publikovao u Novome Sadu 1887. godine. Hroničari su zabilježili da je ta romantičarska drama zasnovana na usmenoj poeziji više puta igrana na pozornicama u Bosni, Novome Sadu i na Cetinju. Komad, „elegičkog duha“, kako stoji u novinskome osvrtu u *Glasi Crnogorca*, igran je i na sceni Zetskoga doma u izvedbi pozorišne družine Dragutina Krsmanovića, oktobra 1899. godine. Drugačije je sudbine bio njegov drugi komad, *Hajduk Nikac Strahinja*, drama u pet činova s pjevanjem koji Književno odeljenje Matice srpske nije prihvatilo da objavi zbog negativne ocjene Stevana Milovanova i Milana A. Jovanovića, pa je ostao u rukopisu.³³

Ostvaren u rimovanome osmercu i desetercu, komad *Zidanje Skadra na Bojani* zapravo je dramatizacija poznate deseteračke

³² Slobodan Kalezić, *Strukture i značenja*, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, Podgorica, 1998, str. 138–139.

³³ Novak R. Miljanić, „Đuro T. Perović (1860–1894)“, *Bibliografski vjesnik*, br. 2, Cetinje, 1980, str. 84–85.

usmene pjesme *Zidanje Skadra*. Za potrebe dramskoga uobličena narodne pjesme Perović je unekoliko izmijenio izvornu motivaciju, prepoznatljive likove dodatno karakterološki modelovao, unio i neke socijalne motive, ali na planu dramaturgije nije uspio izaći iz matrice epskoga predloška, pa se i za tu dramu može reći ono što je za cijeli korpus poznoromantičarskih dramskih ostvarenja iz toga perioda rekao Radoslav Rotković – da je epsko u njima razvodnjilo dramske čvorove.³⁴

Ovđe valja skrenuti pažnju i na začetke komediografije, ne toliko zbog njezina književnog značaja, koliko zbog činjenice da pojava toga žanra predstavlja svojevrsan kuriozitet u naznačenoj epohi. Marko Car u beogradskome *Kolu* publikuje „šalu u tri čina“ *Na mucu se poznaju junaci* (1889), Marko S. Popović Rodoljub u Dubrovniku štampa „istinitu šalu u tri čina s pjevanjem“ *Narodni prijatelj* (1898), Đuro Špadijer publikuje komediju *Nevjerna žena* (1899), a Milutin T. Tomić (alias Nikac od Rovina) satiričnu komediju *Đetići u parlamentu* (1911), političku paskvilu uperenu protiv režima Nikole I Petrovića, Niko Đ. Vučetić u novosadskome časopisu *Žena* 1913. i 1914. objavljuje nekoliko komedija (*Svilena haljina*, *Glavni zgoditak*, *Komična prosidba*, *Skromnost ili crna ruža*), dok u rukopisnoj zaostavštini Andrije Jovićevića nalazimo komediju u tri čina *Prevareni kadija*, koja je zapravo dramatizacija njegove istoimene priče objavljene u cetinjskoj *Luči* (1896).

Učitelj ĐURO ŠPADIJER (1871–1953) u povijesti crnogorske kulture ostao je neuporedivo poznatiji po svojem prosvjetno-pedagoškome, nego po književnome angažmanu. Pored brojnih radova iz nastavne teorije i prakse, udžbenika geometrije i gramatike za osnovnu školu, Špadijer je pisao i poeziju, prikupljao narodne umotvorine, prevodio, a autor je i jedne drame. Komedija karaktera u tri čina *Nevjerna žena* objavljena je u Srpskoj štampariji

³⁴ Dr Radoslav Rotković, „Pregled crnogorske literature: od najstarijih vremena do 1918“, *Stvaranje*, br. 4, Titograd, 1979, str. 643.

u Zagrebu 1899. godine i odmah je naišla na negativan sud kritike. Špadijeru je zamjerano da je „smjelo i bez zazora“ napisao djelo „u kojemu nema niti zapleta, ni raspleta, ni radnje, niti ičega, što se od jednog pozorišnog komada traži“. ³⁵ No nesumljive dramaturške falinke teksta, odsustvo zanatske vještine, linearna karakterizacija, jezička i stilska neuvjerljivost, ipak ne mogu tome tekstu oduzeti izvornost crnogorskoga narodnog humora i želju da se smijehom pouči. ³⁶ Aktualnost komedije, i pored stogodišnjega zaborava, potvrdila je i nedavna adaptacija koju je uradio reditelj Blagota Eraković. ³⁷ Tako je Špadijerova komedija cijeli vijek od nastanka, u prerađenome obliku i pod imenom *Udadba*, premijeru doživjela na sceni Crnogorskoga narodnog pozorišta 14. oktobra 2003. godine.

Drugačijega je karaktera komediografski postupak MILUTINA T. TOMIĆA (1882–1945), koji je svoje tekstove potpisivao pseudonimom Nikac od Rovina. Za razliku od Špadijera i Nikole I u čijim komedijama dominira crnogorski narodni humor s jasnom poučnom tendencijom usmjerenom na promociju konzervativnih životnih i političkih svjetonazora, Tomić se u tekstu s naglašenim elementima komedije konverzacije *Đetići u parlamentu* (Beograd, 1911) okreće parodiji i satiri. Kao žestoki protivnik Nikole I Petrovića i autor brojnih političkih napisa i pamfleta o njemu i njegovu okruženju, objavljenih u beogradskim listovima, Tomić se pamfletizma nije odrekao ni u svojem komediografskome pokušaju. *Đetići* su tendenciozna politička paskvila uperena protiv knjaza Nikole I i začetaka crnogorskoga parlamentarnog života. S obzirom na vrijeme i

³⁵ Dr Dušan J. Martinović, *Portreti*, II, Centralna narodna biblioteka „Đurđe Crnojević“, Cetinje, 1987, str. 120.

³⁶ Božidar Pejović, *Studije i ogledi o crnogorskoj književnosti XIX vijeka*, priredio Aleksandar Radoman, Matica crnogorska, Cetinje, 2010, str. 628.

³⁷ V. Đuro Špadijer & Blagota Eraković, *Udadba*, Crnogorsko narodno pozorište, Podgorica, 2004.

mjesto nastanka, jasno se nameće zaključak kome je u pregrinjanoj atmosferi političkih intriga i dinastičkih surevnjivosti Tomić namijenio tekst. No, izvan konkretne dnevopolitičke upotrebljivosti *Đetići* su postali obrazac otrcane vic-karakterologije zasnovane na banalnom ismijavanju jednoga naroda.

Crnogorskome dramskome nasljeđu pripadaju i dramske scene dvojice bokeljskih pisaca – VUKA VRČEVIĆA (1811–1882) i NIKOLE Š. BERBEROVIĆA (1820–1877). Vrčević je mahom u zadarskim listovima *Pravdonoša* i *Pravo* u periodu od 1881. do 1882. godine objavio veliki broj pripovjedaka u obliku dramskih scena o narodnome suđenju u Boki, Crnoj Gori i Hercegovini, a u rukopisnoj zaostavštini nalazi se njegova „vesela igra u tri čina“ *Dva bogoslovca*, koja je igrana u Dubrovniku 1877. godine.³⁸ Morinjanin Nikola Š. Berberović publikovao je nekoliko dijaloških poema vezanih za narodni život, običaje i suđenje u Ublima, đe je boravio kao paroh. Te kratke scene izašle su u *Magazinu srbsko-dalmatinskome* od 1859. do 1869. godine.³⁹

Mozaik crnogorske dramske književnosti druge polovine XIX i početka XX vijeka upotpunjuju i imena autora koji su stvarali na stranim jezicima. NIKO A. VUČETIĆ BOKELJSKI (1884–1918) pisao je drame na crnogorskome, ali i na francuskome jeziku, za đecu i za odrasle, a IDA VERONA (1865–1925) autorica je niza psihološko-istorijskih drama nastalih na francuskome jeziku. Nažalost, djela tih dvaju autora poznata su samo po šturim bibliografskim anotacijama, pa se kao jedan od zadataka pred buduće istraživače crnogorskoga dramskog nasljeđa postavlja i imperativ pronalaženja i publikovanja tih i brojnih drugih tekstova koji su nam poznati samo iz posrednih navoda prilježnih proučavalaca, u prvome redu Ratka Đurovića.

³⁸ V. Ratko Đurović, *Teatrološki spisi*, Crnogorsko narodno pozorište, Podgorica, 2006, str. 182 i 184.

³⁹ V. Vaso J. Ivošević, „Nikola Berberović“, *Bibliografski vjesnik*, br. 1, Cetinje, 1986, str. 189–195.

Vojni poraz koji je u ratu s Austrougarskom doživjela Crna Gora početkom 1916. naćerao je kralja Nikolu da utočište potraži u emigraciji. Ulazak srpskih trupa u Crnu Goru u novembru i proglašenje Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca 1. decembra 1918. godine te diplomatske aktivnosti novoutemeljene države usmjerene na delegitimizaciju crnogorske države i dinastije, učiniće uzaludnim Nikoline nade da bi se mogao vratiti u domovinu. Tim prelomnim istorijskim događajima završava se epoha „klasićne“ Crne Gore i oni su svojevrsna prekretnica, miljokaz jedne nove epohe i u razvoju crnogorske kulture i književnosti.

Bibliografija

- Deretić, Jovan: „Šćepan Mali‘ kao politićka drama“, *Petar II Petrović Njegoš: lićnost, djelo i vrijeme*, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti & Srpska akademija nauka i umjetnosti, Podgorica, 1995.
- Deretić, Jovan: *Kompozicija Gorskog vijenca*, Unireks, Podgorica, 1996.
- Đukić, Trifun: *Pregled književnog rada Crne Gore od Vasilija Petrovića do 1918. godine*, Narodna knjiga, Cetinje, 1951.
- Đurković, Ljubomir: „Prelaženje granice ili će se voda spaja s drugom vodom“, predgovor u knjizi *Poslije Hamleta: izbor iz novije crnogorske drame*, Matica hrvatska – Ogranak Dubrovnik & JP Kulturni centar „Nikola Đurković“ – Gradska biblioteka i ćitaonica Kotor & Dubrovaćke knjižnice Dubrovnik & NVO Prostori Podgorica, Dubrovnik – Kotor – Podgorica, 2011.
- Đurović, Ratko: „Dramske dvojnosti Nikole I Petrovića“, u knjizi *Teatrološki spisi*, Crnogorsko narodno pozorište, Podgorica, 2006.
- Đurović, Ratko: „Dramsko stvaralaštvo do 1941“, *Stvaranje*, br. 1, Titograd, 1976.
- Đurović, Ratko: „Pozorište – građa za enciklopedijske ćlanke o Crnoj Gori i Crnogorcima“, *Stvaranje*, br. 7, Titograd, 1980.
- Đurović, Ratko: *Teatrološki spisi*, Crnogorsko narodno pozorište, Podgorica, 2006.

- Flaker, Aleksandar: *Period, stil, žanr. Književnoteorijski pojmovnik*, izabrao i priredio Gojko Tešić, Književni glasnik, Beograd, 2011.
- G.: „Radoje Roganović, Carev laz“, *Stražilovo*, br. 1, Novi Sad, 1893.
- Hugo, Victor: „Predgovor 'Cromwellu'“, u knjizi: *Povijest književnih teorija*, izbor tekstova i povijesni uvod Miroslav Beker, SNL, Zagreb, 1979.
- Ivošević, Vaso J.: „Nikola Berberović“, *Bibliografski vjesnik*, br. 1, Cetinje, 1986.
- J. K.: „Srpsko narodno pozorište na Cetinju“, *Glas Crnogorca*, br. 28, Cetinje, 1893.
- Jovanović, Jagoš: „Razvitak pozorišne umjetnosti u Crnoj Gori“, *Stvaranje*, br. 7–8, Cetinje, 1954.
- Kalezić, Slobodan: *Strukture i značenja*, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, Podgorica, 1998.
- *Letopis Matice srpske*, knj. 160, sv. 4, Novi Sad, 1889.
- Popović Lipovac, Jovan: *Herceg Šćepan: gospodar hercegovački i čuvar groba Sv. Save: tragedija u tri čina*, pronašao i priredio Slobodan Kalezić, Narodna biblioteka „Radosav Ljumović“, Podgorica, 1997.
- Martinović, Dušan J.: *Portreti*, II, Centralna narodna biblioteka „Đurđe Crnojević“, Cetinje, 1987.
- Martinović, Dušan J.: *Portreti*, IV, Centralna narodna biblioteka „Đurđe Crnojević“, Cetinje, 1991.
- Martinović, Dušan J.: *Portreti*, V, Centralna narodna biblioteka „Đurđe Crnojević“, Cetinje, 1995.
- Milić, Risto: „Naše narodno Uskrsnuće“, *Orlić. Crnogorski godišnjak*, god. VI, Cetinje, 1870.
- Milunović, Luka I.: *Pozorište Zetski dom 1884–1896*, Zetski dom, Cetinje, 2006.
- Milunović, Luka: „Narodni dramski izrazi i poklade u knjaževini Crnoj Gori“, *Bibliografski vjesnik*, br. 1–2–3, Cetinje, 2006.
- Milunović, Luka: *Pozorište u Knjaževini Crnoj Gori 1884–1888*, Crnogorsko narodno pozorište, Podgorica, 2001.
- Miljanić, Novak R.: „Đuro T. Perović (1860–1894)“, *Bibliografski vjesnik*, br. 2, Cetinje, 1980.
- Nikac od Rovina: *Đetici u parlamentu*, Beograd, 1911.

-
- Nikčević, Milorad: „Poezija druge polovine XIX i početka XX vijeka“, *Lingua Montenegrina*, br. 5, Cetinje, 2010.
 - Nikčević, Milorad: „Razdoblje romantizma, realizma i moderne u crnogorskoj književnosti“, *Lingua Montenegrina*, br. 4, Cetinje, 2009.
 - Nikčević, Milorad: *Crnogorska književnost od 1852. do 1918*, Istorija crnogorske književnosti, knjiga III, Institut za crnogorski jezik i književnost, Podgorica, 2012.
 - Pejović, Božidar: *Studije i ogledi o crnogorskoj književnosti XIX vijeka*, priredio Aleksandar Radoman, Matica crnogorska, Cetinje, 2010.
 - Perović, Đuro T.: *Zidanje Skadra na Bojani*, Izdanje srpske knjižare i štamparije braće M. Popovića, Novi Sad, 1897.
 - Perović, Sreten: „Pregled crnogorskog dramskog stvaralaštva“, *Stvaranje*, br. 11, Titograd, 1974.
 - Petrović Njegoš, Petar II: *Djela*, priredio Drago Ćupić, CID, Podgorica, 1995.
 - Popović, Tomo Krstov: *Čeznja za otadžbinom*, Naklada knjižare D. Pretnera, Dubrovnik, 1883.
 - *Pozorišna kritika u crnogorskoj periodici 1884–1916*, hrestomatija, priredili Luka I. Milunović & Ljiljana Milunović, Zetski dom, Cetinje, 2003.
 - Radoman, Aleksandar & Čirgić, Adnan: „Predgovor“ u knjizi: Nikola I Petrović, *Despa*, Matica crnogorska & Institut za crnogorski jezik i književnost „Vojislav P. Nikčević“, Cetinje, 2008.
 - Roganović Crnogorac, Radoje: *Boj na Trnjine*, Tisak srpske štamparije u Zagrebu, Zagreb, 1895.
 - Roganović Crnogorac, Radoje: *Carev laz*, Knjaževska crnogorska državna štamparija, Cetinje, 1892.
 - Rotković, Radoslav: „Pregled crnogorske literature: od najstarijih vremena do 1918“, *Stvaranje*, br. 4, Titograd, 1979.
 - Šobajić, Bekica: *Opsada Nikšića*, Srpska dubrovačka štamparija, Dubrovnik, 1912.
 - Špadijer, Đuro & Eraković, Blagota: *Udadba*, Crnogorsko narodno pozorište, Podgorica, 2004.
 - Zloković, Maksim: „Tomo Krstov Popović – književnik i istoričar“, *Boka*, br. 8, Herceg Novi, 1976.